

4. óra: Fonológia 2: A mássalhangzók

1. Elméleti bevezetés

A mássalhangzók leírása jegyekkel (3 + 1 dimenzió). A legfontosabbak:

- hely: labiális,
- részhang (ploziva) – zárhang (frikatíva, spiráns) – afrikáta (= zárrészhang)
- zöngés – zöngétlen – emfatikus
- hosszúság: rövid – hosszú (= gemináta)

A sémi mássalhangzórendszer jellegzetességei:

- gutturális hangok: veláris (hátsó szájpadlás), faringális (garat-), laringális (gége-) hangok
- emfatikus hangok: faringalizált (garatzár-képzés) vagy glottalizált (gégezár-képzés)

Javasolt irodalom: Bennett: *Comparative Semitic Linguistics, A Manual*, 1998., pp. 5-12.

2. A héber mássalhangzórendszer kialakulása és leírása

1. Proto-Sémi mássalhangzók (Moscatti, p. 24.)

	Plosive	Fricative	Lateral	Lateralized?	Rolled	Nasal	Glide
Bilabial	<i>p, b</i>					<i>m</i>	<i>w</i>
Interdental		<i>t, d, ʈ</i>		<i>ḏ</i>			
Dental	<i>t, d, ʈ</i>	<i>s, z, ʃ</i>	<i>l</i>	<i>ś</i>	<i>r</i>	<i>n</i>	
Palato-alveolar		<i>š</i>					
Velar	<i>k, g, q</i>	<i>ħ, ǵ</i>					<i>y</i>
Pharyngal		<i>ħ, ʕ</i>					
Laryngal	<i>ʔ</i>	<i>h</i>					

(Emfatikus hangok: *t, ʈ, ḏ, ʃ, q = ʕ*)

2. Bibliai (tiberiasi) héber mássalhangzók (a begad-kefat allofónia-szabályok nélkül)

	Plosive	Fricative	Lateral	Lateralized??	Rolled	Nasal	Glide
Bilabial	<i>p, b</i>	<i>v</i>				<i>m</i>	
Dental	<i>t, d, ʈ</i>	<i>s, z, ʃ = c</i>	<i>l</i>	<i>ś</i>	<i>r</i>	<i>n</i>	
Palato-alveolar		<i>š</i>					
Velar	<i>k, g, q</i>	<i>(ħ) [ǵ??]</i>					<i>y</i>
Pharyngal		<i>ħ, ʕ</i>					
Laryngal	<i>ʔ</i>	<i>h</i>					

The „original sin”? *kašdim* → *kaldeus*, *bošem* → *balzsam*. [š]-hez közelebb? Majd [s]-vel azonos ejtés. *Gaza* és *Gomora*, avagy a rájin esete a Septuagintában.

Interdentálisok: [t] > arab [t̪], héber [š], arámi [t̪].

3. Modern héber

	Plosive	Fricative	Lateral	Rolled	Nasal	Glide
Bilabial	<i>p, b</i>	<i>f, v</i>			<i>m</i>	
Dental	<i>t, d</i>	<i>s, z, c</i>	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>n</i>	
Palato-alveolar		<i>š</i>				
Velar	<i>k, g</i>	<i>ħ = x</i>				<i>y</i>
Pharyngal		<i>[ħ, ʕ]</i>				
Laryngal	<i>(ʔ)</i>	<i>h</i>				

Továbbá: *č, ž, ĝ?*

Önálló fonéma-e a [f]?

Szókezdő [f]: *fizika, filozofiya, finland, falafel, fotografiya, ...* szubsztenderd: f'ach!

Igéknel: *firgen, fibrek* (ang. fabricate), *fintez* (< *fantazija*), *flirtet* (< *flirt*, 'flört')

[p] vs. [f]: két különböző fonéma, mert létezik minimálpár: (NB: csak idegen szavak)

punkcya vs. *funkcya* (ld. EJ, „Hebrew Grammar”)

pakt vs. *fakt* ('paktum' vs. 'faktum'), *parsza* vs. *farsza* ('perzsa mérföld' vs. 'vicc')

Színészek által használt (elvileg helyes) kiejtés vs. gondozott beszéd vs. hétköznapi kiejtésben:

[r] : pörgetett ejtés a különösen gondozott beszédben, uvuláris ejtés a hétköznapi nyelvben.

Gondozott kiejtésben gégezár az alef és az ajin helyén. ['] és [h] törlése a hétköznapi nyelvben.

Szfaradi szociolektus: chet és chaf közötti különbség, ajin ejtése (Machane Jehuda, szfaradi zsinagógák, izraeli arabok). Askenázi kiejtés: „doszi”.

3. Mi történik az új hangokkal az izraeli héberben?

- [ö] > [e], [ü] > [i] idegen szavak átvételekor: az izraeliek nem is érzékelik a különbséget (pl. *Tütütangó* > [tititango]), v.ö. magyarban: [w] > [v]ashington, [x] > [h]ásziid
- [ž], [dž] idegen szavakban előfordul, és írásban is jelzik (װ, ם)
- [č] héber szavakban: *katančik* ('aprócska'), *čikčak* ('hip-hop', 'gyorsan'): részévé válik a hébernek?
- [n] vagy [ny]: *kibuc-nik, likud-nik, chabad-nik*: van, aki [n]-nek ejti, és van, aki [ny]-nek, oroszosan

4. Begad-kefat alternáció: allofónia

Szabály: magánhangzó után spirantizálódik: {p,b,k} → [réshang] / V__

Jemeni kiejtésben [g] és [d] is. Askenázi kiejtésben [t] → [s]

Néha szóhatáron keresztül is lezajlik.

Arámi hatás a RH idején? Mai héberben már nem szükségszerűen működik, ld. fent.

5. Gemináták (dages forte)

Hatásuk: Blokkolják a begad-kefat szabályt. Hiányuk pótlónyvúlást okozhat.

Mai héberben nincsenek gemináták (nem ejtik), de a hatásuk megvan.

- Intenzív igetörzsek középső pozíciói, és ehhez kapcsolódó főnévi alakok.
- Egyéb főnévi miskálok (*dov-dubbim, kol-kullam; chanukka, ketubba, segula*)
- Nifal imperfectum, infinitivus és kapcsolódó alakok; pe-nun igék (*yipol*), ajin-ajin igék (*sav-saba*), ...
- Mi-, ma, še-, ha-* preklitikumok

6. Gutturálisok: ' , ° , x , h (r)

- Eltérő magánhangzó a ragozás során (perfectum - imperfectum):

katav - *yixtov* 'ír' *kara'* - *yikra'* 'olvas, nevez'

šamar - *yišmor* 'őríz, véd' *šama°* - *yišma°* 'hall'

racac - *yircac* 'darabokra tör' *racax* - *yircax* 'meggyilkol'

gavav - *yigbov* 'felhalmoz' *gavah* - *yigbah* 'magasnak lenni'

- Epentézis: *roceax* 'gyilkol' *šomea* / *šomea°* 'hall'

- Pótlónyvulás

Mikor ejtették a gutturálisokat, és mikor nem? Mit jelölnek a chatef-hangok (színezett svák)?

7. Mássalhangzókhöz kapcsolódó további fonológiai folyamatok

Lokális asszimilációk (hasonulás), **disszimilációk** (elhasonulás), **epentézis** (magánhangzó – sva – betoldása):

- Zöngésségi harmónia: *levatea* 'kiejteni' – *miŕta* [mifta] 'kiejtés, akcentus'

A világ nyelveiben univerzális: legtöbbször regresszív irányba, azaz visszafelé.

- Epentézis: *lamadta* [lamatta] (asszimiláció) vagy [lamadeta] (epentézis) 'tanultál (masc.)'

Metatézis (V.ö.: *kehely-kelyhes, pehely-pelyhes, teher-terhes*.)

A metatézis általános jelenség a sémi nyelvekben. Zöngésségi és emfatikusságbeli hasonulással:

s.k.l.: *histakel* 'nézte' š.m.r: *hištamer* 'tartósítva volt'

z.m.n: *hizdamen* 'lehetősége van' c.l.m: *hictalem* 'lefényképezkedett'